

HOZZÁSZÓLÁS A TUDOMÁNYOS SZÍNVONALON ÁLLÓ, NÉPSZERŰ MÚZEUMISMERTETÉSEK KÉRDÉSÉHEZ

E. Swoboda: Carnuntum, seine Geschichte u. seine Denkmäler, 260 o., 20 szövegközi kép, 1 térkép, 52 képes tábla, 2. kiadás, Wien 1953. — Römische Forschungen in Niederösterreich I. k.

Miután elfogyott az 1949-ben, ugyanezen a címen kiadott ismertetés a carnuntumi kutatásokról, az alsó-ausztriai tartományi kormányzat többszörösen bővített 2-ik kiadásban nyomatta ki a carnuntumi ásatások népszerű ismertetését. Carnuntum, Bécs és Pozsony közt, Nyugat-Pannónia fővárosa, Aquincumhoz hasonló szintén légiótábor-hely. Carnuntum kutatásától várhatjuk elsősorban a párhuzamokat és kiegészítő ismereteket a mi Aquincumunk, Kelet-Pannónia fővárosa és ugyancsak határmenti katonai központ emlékeinek magyarázatához és történelmének tisztázásához. Emellett még sürgős megírásra vár az aquincumi népszerű, tudományos színvonalon álló, történeti háttérrel is nyújtó részletesebb Vezető. Mindezért időszerűen tanulságos a carnuntumi kutatásokról írt tájékoztató módszerbeni és eredményeket vizsgáló elemzése.

A 2. kiadás bővítettségét főleg a 75 oldalas jegyzet-fejezet teszi ki. A jegyzetekben nyújtja *E. S.* bizonyítékait az általános felfogástól gyakran eltérő álláspontjaihoz és a behatóbban érdeklődő olvasók számára a forráshelyek és a legfontosabb irodalom felsorolását adja. Ez az apróbetűs fejezet-rész szerencsésen tesz eleget a tudományos dokumentálás, a vitázás és a mélyebb érdeklődés kielégítése követelményeinek.

Az új típusú carnuntumi Vezető nem kívánja körülvezetni az olvasót a romok és a tárlók között. Aquincum-ban is tapasztaltuk, hogy a részletesebb múzeumi és rommezői Vezető soronkísérését és az ezzel együtt járó sokórás, lassú sétát az emlékek között csak egypár szakember, ill. érdeklődő vállalta és vitte véghez. Az útbaigazítást megteszi itt néhány magyarázó felirat és egy rövidebb Vezető. *E. S.* arra vállalkozott, hogy tudományosan megbízható és közérthető nyelven, csak a leglényegesebb részletek és konkrétumok fonalán haladva, ír áttekintést a carnuntumi ásatások eredményeiről, miközben a „nagy történelem az előadás háttérére marad”. Az ilyen múzeumi és ásatási tájékoztató elő- vagy utótanulmányozás tárgyául szolgálhat a múzeumlátogatók számára, de — érzésünk szerint — a letűnt társadalmak tárgyi emlékeit nem mindig hangsúlyozza ki a szükséges mértékben.

„Carnuntum történelme és emlékei” ismertetője az előszó után a következő fejezetekre tagolódik: Carnuntum története (9—72. old.); a polgár város (73—174. old.); Jegyzetek; Tárgymutató (251—254. old.); Képijegyzék. A fejezeteken belül az előre-hátra csapongó előadásmód zavarónak, a kitérések fárasztóan hatnak, különösen ismeretterjesztő munkában. Pl. a környék földtani kialakulásának a kifejtése után az őskori régészeti korszakokra tér át, de mindjárt az illírekre, akik *E. S.* szerint északról terjeszkedtek a Duna felé — Aquincum térségéig, és tovább a Balkánra.

Az őslakosság építményemlékeinek és a rómaiakori igazgatásnak ismertetése után megint visszaugrik az előadás fonalán, és Rómának Carnuntum felé irányuló diplomáciai és kereskedelmi terjeszkedését mondja el. Meglepő, hogy *E. S.* szerint a mi Dunántúlunkat az antik világbirodalom előbb hódította meg, mint Ausztria területét, ahol a „hűbéres királyság” továbbra is fennállott. Az általános felfogás ugyanis ennek a fordítottja!

A légiótábor építésének áttekintése után a rómaiásodás kérdését, majd az I. század eseményeit fejti ki röviden. Utóbbiak vonatkozásában találó és Aquincumnak korai népességét is érintő megállapítása lehet, hogy a dunai flotta újjászervezése, a *classis Flavia Pannonica* név elnyerése összefüggött kiszolgált flottakatonák letelepítésével Pannóniában. Budapesten is előkerült ugyanis két sírkő: az egyiknek az elhunytja „Misenumban, a Nápoly melletti flotta-támaszponton katonáskodott”, a másik síremléken megnevezett katona „flottában” szolgált, közelebbi helymeghatározás nélkül. Mi azonban arra mutatunk rá, hogy az is lehetséges, hogy mindkét katona helybeli származású volt, és innen sorozták be a misenumi flottába, illetőleg a dunai hadi naszádrajba.

E. S. a továbbiakban az I. századi légióhelyőrség temetőjének az emlékeit és azok tanulságait ismerteti, majd a II. századi eseményeket tekinti át. Nem oszthatjuk *E. S.* ama felfogását, hogy a központi, hátsó, tartalék-sereg gondolatának Septimius Severus volt az elindítója azáltal, hogy legiót táboroztatott Róma, a főváros mellett, és a testőrséget is feltöltötte a tartományi csapatok válogatott katonáival. Septimius Severus császár ezzel csak megerősítette a fővárosi, rendfenntartó és testőrségi haderőt, de ez többet ennél nem jelentett.

A középkori társadalom és élet *E. S.* szerint a Nagy Constantinus-kori állapotokkal, pl. a feudális nagybirtokok világának elhatalmasodásával a görög-római város és kultúra felett, a kereszténység uralomra jutásával stb. kezdett kialakulni. A *colonus*-társadalmi rétegről, vagyis a kényszer-kisbérletéről, a jobbágság előfutárjairól mitsem tud *E. S.* A szovjet kutatás *nem*-ismeréséből fakad az a tévedés, is hogy a *latrones*, vagyis a szőkevény rabszolgák, parasztok stb. csapatai, a Duna mentén csak az V. század kezdetén kezdtek volna működni. Ezzel szemben már a 206–8. években több zászlóalj erejű katonaságnak kellett harcolnia a „rebellek ellen” a Dunavidéken, Aquincum térségében.

Carnuntum és Aquincum párhuzamosan fennálló hídfői jelentőségére vall az, hogy i. sz. 375-ben a mai Felvidéken lakó germán kvádok ellen — harapófógó stratégiának megfelelően — a lovasság élén Aquincumból vonult fel I. Valentinianus császár, míg a gyalogságot Carnuntumból vezette át a Dunán a frank Merobaudes fővezér.

Fontos annak hangsúlyozása, hogy a IV. század vége felől betelepített germán népek már a germán jog és saját alkotmányuk megtartásával mint szövetséges államok működtek a római birodalom határain belül. A carnuntumi táborban talált téglásír tanúsítja, hogy ebben a korszakban még temetkezni sem merészkedtek ki a falak mögül. Ez a demoralizált helyőrség a végső rohammal szemben csak csekély ellenállást tanúsíthatott. Erre mutat az, hogy kevés csontváz maradt fenn az utolsó időből. A pékműhelyben nyersen maradt kenyerek viszont bizonyítják, hogy az elfoglalást eredményező roham váratlanul ment végbe. *E. S.* mindenesetre jogosultán száll szembe *Bury* ama megállapításával, hogy az V. század elején Pannónia főbb városai még a római polgárságnak virágzó központjai voltak.

E. S. áttekinti Carnuntum feltárásának előrehaladását is. Aquincummal összehasonlítva, a helyzet térképileg fordított, a feltártság mértéke nagyjában egyforma. Nyugat-Pannónia fővárosában a légiótábornak és a katonacsalád-településnek már $\frac{1}{4}$ részét kikutatták, viszont az ún. polgárvárosnak még a kiterjedését sem ismerik. Aquincumban viszont utóbbit tárták fel jelentősen nagyobb mértékben.

Tanulságos, hogy a római hódítás a helyben talált illír-kelta őslakos települést Carnuntum-ban is áttelepítette, és ez képezte az ottani polgárváros magvát. Aquincumban talán két helyen is véghez vitték a bennszülött falu áttelepítését, mégpedig az óbudai Laktanya utca helyéről bizonyosabban, mint a Gellérthegyről.

Figyelemre méltó *E. S.* állásfoglalása a római civilizáció és a rómaiásodás terjesztésének tudatosságáról mint politikai célkitűzésről. Helyénvalóan emlékeztet arra, hogy *Agricola* mint Britannia helytartója, felszólította a hódítókkal összeműködő törzsfők fiait, hogy építsenek szentélyeket, vásárcsarnokokat és házakat, hogy a szétszórtan élő, műveletlen és hadakozást kedvelő britek hozzácsokjanak a „béke és a nyugalom” élvezéséhez... További cél a szenvedély csábító szereikhez (fürdő, buja lakomák stb.) való édesgetés... Mindez mint a szolgaság része, humanitás név alatt történik...

Helyes, hogy *E. S.* hangsúlyozottan tárgyalja a borostyánékszerek szerepét, amely a nép asszonyainak vált ékességévé. Nyaklánc, karperec, gyűrű készült, nyilván bajelhárító rendeltetéssel is, a rómaiság kedvelt ékszeranyagából, ami egyébként gyógyszerül is szolgált dagadt mandula, láz, szem- és fülbaj, porállapotban gyomorbántalmak és idegbetegség ellen. Kagyló, mellkép, amorett stb. alakban az amulett szerepét töltötte be, az otthonokat díszítette.

A carnuntumi vallások taglalása (91–109. o.) meglehetősen részletekbe megy. A II. sz. derekára a felvilágosodás kikezdte a vallásos érzés alapjait, különösen „a városok felső rétegeiben”. A II. század végi ellenséges inváziókkal és az ekkor kezdődő, egyre súlyosbodó válságokkal, a létbizonytalansággal stb. a keleti vallások általánosan tért hódítottak. A helyzet nagyjában hasonló lehetett Aquincumban is.

Az ókereszténység emlékei és a császárkultusz alakulásának áttekintése után a művészeti tárgyak szemléje következik. Az iparművészet terén érdekesebb a kelta, bennszülött hagyományok kérdése. *E. S.* kelta újjáledést lát az — Aquincumban is gyakori — emailtechnika dísztárgyaiban. Az ilyen kelta sajtáságok gyakoriságából következtet arra, hogy a rómaiásodás az őslakosság körében csak a politika felületén maradt. *E. S.* hangsúlyozza, hogy a bennszülött fazekasok a római hódítás után is tovább dolgoztak, nem volt szükség a kézművesség újjáteremtésére, de technikai téren tanulmányozták a római árut és tanultak arról, ill. annak mestereitől. Ez az álláspont még megvizsgálandó.

Az üvegedény-emlékek és üvegyártás terén fontosabb megjegyzések: a római hódítás előtt 1–2 évtizeddel találták fel az üvegfúvást; azelőtt öntőmintákból állították elő az üvegedényeket, ami által olcsóbbá, tömegcikké vált az üvegáru. Carnuntumban az üvegek szokásos színe: kékeszöld. A színtelen üveg technikáját csak a II. sz. során találták meg, és ezt a III. sz.-tól díszítették kék vagy barna vagy vörös üvegcserepekkel. Az ablaküveg kb. 5 mm-es vastagságáról ismerhető fel. A szegénységnek csak fa ablaktáblákra tehetett.

Nem oszthatjuk *E. S.* azon megállapítását, hogy a katonaság építkezéseinél nem vettek igénybe civil, bennszülött munkaerőket, közmunkaszolgáltatást, rabszolgákat. Sürgős szükség esetén, fedezék, előretolt erődítmény építésénél stb. a katonai legénységnek is kellett dolgoznia, de a „háttérületen” végzendő építkezéseknél nyilván nem kímélték azt a kb. 2000 főnyi rabszolga munkáscsoportot, amely általában be volt osztva a legiókhoz. *E. S.* egy sajtáságosan carnuntumi-pannóniai háztípust különít ki, amelynek az eredetét alulíróttal és más kutatókkal szemben, ellentétesen értelmezi. Aquincumban T-alakú közép-folyosós lakóház-típusnak láttuk azt az egyszerű házformát, amelyet *E. S.* közép-folyosós és kereszt-előcsarnokos, hallos lakástervnek ítél meg, de az őskori, germán, négyszögű, esetleg előverandás kunyhóból, a „nordisches Tiefhaus”-

ból származtat. *E. S.* ez által az erőltetett származtatás által egy hosszú, spekulatív módon elképzelt kifejlődésnek csak a végső tagját mutatja be. Hol vannak a közbeeső fokozatok ahhoz a fejlődéshez, amelynek a kiindulása az északi, előhallos és nagyszobás háztípus volt, de utóbbi főhelyisége idővel két helyiségsorra és egy összekötő folyosóra tagolódott volna, miként ezt *E. S.* feltételezi? Csak látszólag, felszínesen tekintve áll fenn *E. S.* ama elve is, hogy a folyosó alkalmazását a lakóház által elért bizonyos nagyság követeli meg. Pl. gyakran udvar, belső kert tagolja a nagykiterjedésű házat. *D. M. Robinson* (*P. W. — R. E. Haus c., Suppl. Bd. VII., 270.*) hangsúlyozza, hogy a folyosókkal való tagolás idegen építkezési elem a göröggel szemben, tehát nem magától bekövetkező, természetesen kialakuló megoldás. *Collingwood* (*The archeology of roman Britain, 112—36.*) is folyosós, udvaros és bazilika típusú villa-háztípusokat, legutóbb *Berry* (*Journal roman of Studies 41., 1951., 29.*) kettős és egyes folyosójú lakóház-tervezéseket különböztet meg. A folyosó gyakran a ház szélén halad, ahol még nincs is szükség összekötő funkciójára. Mindezért a folyosó alkalmazása formai utánzás, hatás, ízlés, sőt a térséggel való fényűzés kívánalma is lehetett. A tábori laktanya-épületekben saját funkcióval bírhatott, pl. a poggyász lerakására szolgálhatott.

A könyvhöz takarékoságból kisebb arányban készülhettek új nyomódúcok. Ez magyarázhatja meg a térképpel való tájékoztatás hiányosságait. Régi kliséről ismételték meg a „Carnuntum és környéke” alapvetően tájékoztató térképet is. Még az ún. „palota” helyét sem találjuk meg a térképen. Az ilyen szegénység és hiányosság ismeretterjesztő munkában különösen növeli a zavart. Feltűnő a földrajzi tévedések gyakorisága — magyarországi vonatkozásokban.

E. S. könyve kétségtelenül érdekesen és frissen előadott ismertetés Carnuntum emlékeiről és történelmi háttéréről. A könyv szerkezeti és módszerbeli eljárását figyelembe kell vennünk, ha sor kerül Budapest népszerű története, illetőleg Aquincum történelmi háttérét is megvilágító Vezetőjének a megírására. Olyan megoldást kell találnunk, amely — *G. B. Bjelov: A tauros Chersonesos, történelmi-archeológiai vázlat c.* ismertetése példáját is követve — történelmi háttérét is nyújt, de amelynek egyik fejezete körül is vezet Aquincum legfontosabb emlékei között. Térkép- és képanyaga önállóan is adjon kerekded elképzelést, rövid, egységes áttekintést a letűnt városoknak a helyzetéről, sorsáról és kultúrájáról. *E. S.* módszerének egyik fő, bár negatív tanulsága, hogy nála konkrétan kell támaszkodnunk az emlékanyagra, elsősorban ezt szólaltassuk meg, sőt bővebb teret engedjünk az eredeti írásos emlékek, adatok kétnyelvű beszéltetésére.

Szilágyi János

BUCHBESPRECHUNG

E. SWOBODA, CARNUNTUM, SEINE GESCHICHTE UND SEINE DENKMÄLER (260 SEITEN, 20 ABBILDUNGEN IM TEXT, 1 KARTE, 52 TAFELN, 2 AUFLAGE. WIEN 1953. RÖMISCHE FORSCHUNGEN IN NIEDERÖSTERREICH, BAND I.)

Da der unter demselben Titel erschienene Führer (1949) über die Forschungen in Carnuntum schon vergriffen war, übernahm es die niederösterreichische Landesregierung, die volkstümliche Beschreibung in einer erweiterten Auflage erscheinen zu lassen.

Der Grossteil des ergänzten Textes der 2. Auflage besteht aus den 75 Seiten Anmerkungen. Diese enthalten grösstenteils die Rechtfertigungen bzw. Beweise seiner Feststellungen, die mit den allgemein bestehenden Meinungen auseinandergehen. E. S. bietet jedoch dem interessierten Publikum auch eine Aufzählung des Quellmaterials und der Literatur. Dieser kleingedruckte Abschnitt vereinigt in gelungener Form die wissenschaftliche Begründung, die Polemik und wird auch dem tieferen Verständnis gerecht.

Dieser neuartige Führer will eigentlich nicht die Besucher auf ihrem Weg zwischen den Ruinen und den Vitrinen begleiten.

E. S. wollte vor allem in wissenschaftlich einwandfreier Form und in allgemein verständlicher Sprache, die wesentlichen Einzelheiten und die konkreten Ergebnisse berücksichtigend, über die Ausgrabungen von Carnuntum berichten, wobei die „grosse Geschichte der Hintergrund der Darstellung bleibt“. Ein solcher Führer mag ein ausgezeichnetes Buch für eine Vorstudie darstellen oder auch später als geeignetes Nachschlagewerk dienen, doch wird darin der Denkmalbestand der römischen Gesellschaft — unserer Meinung nach — nicht genug konkret berücksichtigt.

Das Buch Carnuntum, seine Geschichte und seine Denkmäler enthält nach dem Vorwort folgende Kapitel: Geschichte Carnuntums (S. 9—72), Die Zivilstadt (S. 73—174), Anmerkungen; Sachregister (S. 251—254), Abbildungsverzeichnis.

Das erste Kapitel führt E. S. mit der Darstellung des römischen Feldzuges gegen die in Böhmen und Mähren ansässigen Markomannen ein (6 nach Chr.). Das römische Heer überquerte die Donau bei Carnuntum, was die Wichtigkeit der strategischen Lage des Ortes charakterisiert. Danach lenkt der Autor die Aufmerksamkeit seiner Leser auf die Geschichte der Gegend im Alttertiär. Die sich vielfach unterbrechende Vortragsweise, die Abschweifungen vom eigentlichen Thema ermüden den Leser, besonders in einem für ein breiteres Publikum bestimmten Buch.

Die Gesellschaft und das Leben im Mittelalter entwickelte sich nach ihm auf der Grundlage der Zeit Konstantin des Grossen (z. B. Überhandnahme des feudalen Grossgrundbesitzes, Verfall der griechisch-römischen Städte und der Kultur, Verbreitung des Christentums). Über die soziale Schicht der „Colonie“, der Vorgänger der Leibe-

genen, finden wir nichts in der Arbeit. Auch die Latrones-Bewegung (entlaufene Sklaven, Bauern usw.) beurteilt er irrig, als er sagt, dass sie sich entlang der Donau erst zu Beginn des V. Jahrhunderts auflehnten. Die sowjetische Forschung konnte nachweisen, dass bereits in den Jahren 206—208 mehrere Bataillone gegen die „Rebellen“ in der Donauebene aufgebunden wurden.

Auf alle Fälle widersetzt sich E. S. mit Recht jener Feststellung von Bury, wonach die wichtigsten Städte Pannoniens noch zu Beginn des V. Jahrhunderts blühende Bürgerstädte gewesen seien.

Die Auffassung des Autors teilen wir nicht, dass die Militärbehörden bei den Bautätigkeiten keine eingeborenen Arbeitskräfte in Anspruch nahmen (Sklaven, Fronarbeit). Bei dringenden Bauten (Unterstand, vorgeschobene Befestigungen usw.) musste natürlich auch die Mannschaft arbeiten, doch im „Hinterland“ wurde die ungefähr 2000 Köpfe zählende Sklavengruppe, die allgemein neben den Legionen eingereicht war, kaum geschont.

Seine eigenen Grabungsergebnisse weitgehend berücksichtigend, widmet E. S. den verschiedenen Hausformen einen grösseren Absatz. Er stellt einen charakteristischen Carnuntiner Haustypus fest, der in Pannonien verbreitet war und dessen Prototyp er im Gegensatz zum Verfasser der vorliegenden Besprechung und anderen Forschern anders beurteilt. In Aquincum konnten Häuser mit T-förmigem Mittelkorridor beobachtet werden, die E. S. von dem urzeitlichen germanischen, viereckigen, „nordischen Tiefhaus“ mit Vorhalle ableitet. E. S. zeigt mit dieser erzwungenen Beweisführung nur das letzte Glied dieser auf spekulativem Wege ermittelten Entwicklung.

Auch seine Annahme, dass Korridore meistens nur bei ziemlich grossen Häusern gebaut wurden, ist nicht richtig.

Collingwood (The Archaeology of Roman Britain, S. 112—136) unterscheidet Villatypen mit Korridor, mit Mittelhof oder mit Basilika und neuestens erwähnt auch Berry (Journal of Roman Studies, 41, 1951, S. 29) Wohnhäuser mit doppelten und einfachen Korridoren. Diese ziehen sich manchmal an der Längsseite der Häuser entlang, wo es nicht notwendig war, die Verbindung zwischen den Wohnräumen zu sichern. Ebendeshalb waren die Korridore vielfach nur Nachahmungen oder Geschmacksache oder ein Gebot des Luxus. In den Kasernen der Lager konnten sie natürlich eine besondere Funktion gehabt haben; möglicherweise wurde hier das Gepäck untergebracht.

Aus Sparsamkeitsgründen wurden zu dem Buch wenig neue Klischees hergestellt. Dies erklärt

auch, dass der Autor nur wenig Karten bringt. Auch die Karte „Carnuntum und Umgebung“ ist nach einem alten Druckstock abgedruckt. Selbst die Stelle des sogenannten Palastes finden wir nicht auf der Karte. Solche Unzulänglichkeiten wirken in einer populärwissenschaftlichen Arbeit störend. Auffallend sind die geographischen Irrtümer — was Ungarn betrifft. Gran (Esztergom) lag am pannonischen Donauufer und nicht auf quadischem Gebiet, Brigetio (Szőny) zur Zeit und nach Angaben der Notitia Dignitatum liegt in (Pannonia) Valeria (und nicht in Pannonia I),

Fenekpuszta neben Keszthely, am Ufer des Balatons (Plattensee) und nicht am Weg zwischen Győr und dem Balaton usw.

E. S. beschreibt zweifellos interessant und lebendig die Denkmäler und die Geschichte der Stadt Carnuntum. Oft haben wir den Eindruck, dass er zu gewagten Hypothesen neigt.

Die Arbeit ist auch so von grossem Nutzen, und das Buch werden Forscher, die sich mit Problemen der römischen Provinzen beschäftigen, schlecht vermissen können.

János Szilágyi

7. A Víziváros déli részének betelepülése a XVII. század végén (térképrekonstrukció, 1 : 1000).
 Besiedlung des südlichen Teils der Wasserstadt zu Ende des 17. Jahrhunderts (Kartenrekonstruktion,
 1 : 1000)

- Jelmagyarázat :
— Mai telekhatár	— Építési javítani, kezdtek
— 1695-os telekhatár	▨ Sok régi fal
- - - 1695 után kiosztott telkek határai	Kevés régi fal
▬ Roszszul felepitett ház	●●● Jó alapfalak
▬ Jól felepitett ház	○○○○ Kevés alapfal
▬ Félig felepitett ház	

8. A mai Varsányi Irén utca (Taschentel) betelepítése a XVII. század végén (térképrekonstrukció 1 : 1000). Besiedlung der heutigen Varsányi Irén-Strasse (Taschentel) zu Ende des 17. Jahrhunderts (Kartenrekonstruktion, 1 : 1000)

Jelmagyarázat:
 — Mai telekhatár
 — 1695 után kiosztott telkek határai
 --- 1695-ös telekhatár

